

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІНДУСТРІАЛЬНИХ
ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ**

**ДОПОВІДНА ЗАПИСКА
КОНЦЕПЦІЯ ВИХОДУ УКРАЇНИ З «ПАСТКИ ВІДСТАЛОСТІ»**

ХАРКІВ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ КОНЦЕПЦІЇ ВИХОДУ УКРАЇНИ З «ПАСТКИ ВІДСТАЛОСТІ»	4
ПОЛОЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВИХОДУ УКРАЇНИ З «ПАСТКИ ВІДСТАЛОСТІ»	11
СПИСОК ДЖЕРЕЛ	14

ВСТУП

Економічна відсталість є глобальною проблемою, яка спричиняє низку соціально-економічних негараздів, збільшує соціальну напругу та знижує ефективність функціонування суспільних інститутів країни в цілому. Новий період глобальної невизначеності та розгортання економічної кризи й подальшої рецесії, пов'язаної зі скороченням економічної активності внаслідок пандемії, робить актуальним пошук шляхів відновлення економічного зростання для кожної країни світу.

Особливо руйнівного впливу кризових явищ зазнають ті країни, що тривалий період знаходяться в «пастці» економічної відсталості. Це стосується і України, економічний розвиток якої характеризувався наявністю значних диспропорцій ще у довоєнному періоді, що негативно впливали на розвиток окремих галузей та знижували ефективність функціонування економічної системи в цілому. Спричинене війною падіння виробництва в усіх галузях промисловості та у сільському господарстві призвело до зменшення усіх ресурсів підприємств, збитковості діяльності, накопичення заборгованості та загального скорочення ВВП країни. Це погіршує вже наявні в економіці передкритичні дисбаланси та створює ризик переходу дисбалансів з зони нестійкого розвитку у передкритичну, що є індикатором не тільки погіршення економічної ситуації, спричиненого війною, алей поглиблення сформованої в економіці країни у попередні роки «пастки відсталості».

Отже, хронічна економічна відсталість країни є небезпечним станом, а сам процес потрапляння країни до «пастки відсталості» потребує поглибленого дослідження, яке базується на низці теорій та концепцій, що досліджують різні аспекти соціально-економічного розвитку країни.

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ КОНЦЕПЦІЇ ВИХОДУ УКРАЇНИ З «ПАСТКИ ВІДСТАЛОСТІ»

Формування напрямів виходу України з пастки відсталості у повоєнному періоді потребує логічної та обґрунтованої концепції, побудованої на принципах сучасної науки. Формування гіпотез та положень концепції виходу України з пастки відсталості (у контексті повоєнного періоду) потребує вибору наукової парадигми, що за думкою Т. Куна можна тлумачити як визнані всіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають модель постановки проблем та їх вирішення науковій спільноті [1], а також низки теорій та концепцій, докладно розглянутих у попередніх розділах роботи.

В сучасних дослідженнях багато уваги приділяється розвитку методологічного забезпечення розробки концепцій та концептуальних положень як підґрунтя для розвитку соціально-економічних систем та формування напрямів й динаміки соціально-економічних процесів. Для посилення наукового обґрунтування концепції виходу України з «пастки відсталості» в повоєнному періоді корисним буде проаналізувати новітні публікації, проіндексовані в міжнародних наукометричних базах Scopus та Web of Science.

У роботі [2] представлено декілька принципів в рамках розробки альтернативного підходу до формування концепції соціально-економічної стабільності в рамках циркулярної економіки (нової моделі економічного розвитку, яка спрямовані на вирішення накопичених проблем та подолання соціально-економічної відсталості):

- дослідження й розуміння ролі нормативно-правової бази, інфраструктури та виробничої бази країни в економіці нового типу;
- ключові елементи стабільної економіки в промисловому, соціально-економічному та аспектах;
- необхідність розроблення стратегії для управлінців щодо розробки загальної політики та регуляторних правил;

- міждисциплінарні дослідницькі ініціативи щодо просування концепції економіки замкнутого циклу;

- необхідність встановлення індикаторів для нової економічної моделі: замкнутої, реставраційної, безвідходної концепції, що має потенціал для захисту навколишнього середовища та покращення економіки шляхом зменшення споживання енергії та ресурсів.

- основний поштовх слід надати зміцненню основ економіки, де такі інструменти, як зелені технології, стратегії декарбонізації, процеси біопереробки, аналіз матеріальних потоків, оцінка життєвого циклу, екологічні аспекти (вода, вуглець і матеріали), аналіз потоків речовин, індекс циркулярності, еко-дизайн, управління біоресурсами, нові бізнес-моделі та політика відіграють важливу роль у сферах соціально-економічної сталості, екологічних фактів та промислових аспектів для посилення соціально-економічного зростання в сталий спосіб;

- секторальна обізнаність, співпраця та партнерство між урядом, зацікавленими сторонами, політиками та компетентними органами.

G. Vaffoe [3] зазначає, що сучасний етап розвитку економіки характеризується наявністю таких проблем та загроз, як відчуження, нерівність, незахищеність та неформальність (informality). Для подолання цих комплексних проблем необхідно розробити прагматичний та скоординований підхід на основі різних інструментів політико-економічного регулювання. Концептуальними положеннями для розробки системи ефективного державного планування міського розвитку є:

- проаналізувати практику та недоліки існуючої системи планування на основі поєднання державного капіталізму та неоліберальної парадигми;

- подолання виявлених проблем можливе на основі посилення соціального впливу та інклюзивного управління.

M. Mentes [4] зазначає, що відновлення та розвиток після глобальних криз має базуватися на удосконалених стратегічних підходах в рамках прийнятої концепції сталого розвитку. Наприклад, стратегія під назвою «Європа 2020»

зосереджена на зменшенні негативних наслідків кризи та мінімізації змін клімату та екологічних проблем. Крім того, вона формує бачення досягнення розумного, стійкого та інклюзивного зростання.

Підвищення стійкості до криз може бути досягнуто через реалізацію цілей [4]:

- розвитку економіки, заснованої на знаннях та інноваціях;
- досягнення збалансованого та розумного зростання;
- підвищення екологічності та конкурентоспроможності економіки шляхом сталого зростання;
- ефективного заохочення соціальної та регіональної єдності з інклюзивним зростанням.

Ця нова стратегія зростання потребує інтеграції таких найважливіших сфер: навколишнього середовища, продуктивності, стабільності та справедливої політики та дій шляхом визначення пріоритетів стійкості.

В якості прикладу формування механізму соціально-економічного відновлення для України може слугувати План відновлення Європи, відомий як NextGenerationEU, який пропонує заходи щодо соціально-економічного відновлення після COVID-19 в рамках введення в дію Європейської зеленої угоди.

NextGenerationEU охоплює комплексний набір заходів та фінансової підтримки, спрямованих на поживлення європейської економіки та просування переходу до «зеленої» економіки. Згідно з планом, загальне фінансування передбачено у розмірі 750 млрд. євро. План зосереджений на шести основних пріоритетних сферах, табл. 1.

Напрями післякризового соціально-економічного відновлення
європейської економіки, згідно з планом NextGenerationEU

Пріоритетний напрям післякризового відновлення	Тлумачення та характеристики
Зелений перехід	Значна частина коштів спрямована на підтримку цілі Європейської зеленої угоди, включаючи інвестиції у відновлювані джерела енергії, енергоефективність, стале використання мобільність та ініціативи циклічної економіки. Мета полягає в тому, щоб сприяти розвитку зеленої та стійкої до зміни клімату економіки, одночасно створюючи робочі місця та забезпечуючи справедливий та інклюзивний перехід.
Цифрова трансформація	NextGenerationEU прагне прискорити цифровізацію у різних секторах, інвестуючи в цифрову інфраструктуру, підключення та розвиток цифрових навичок. План підтримує мету ЄС стати глобально конкурентоспроможною цифровою економікою, покращуючи державні послуги та сприяючи інноваціям.
Резильєнтність та відновлення	План включає заходи щодо підвищення стійкості європейської економіки та суспільства, зосереджуючись на стратегічних секторах, таких як охорона здоров'я, дослідження та інновації, а також критичних ланцюгах поставок. Він спрямований на зміцнення здатності Європи ефективно реагувати на майбутні кризи та вдосконалювати загальний суспільний добробут.
Згуртованість і регіональний розвиток	План підкреслює згуртованість між членами ЄС шляхом надання фінансової підтримки через когезію політичних програм. Він спрямований на зменшення регіональних відмінностей, сприяння сталому розвитку та сприяння економічному розвитку і соціальної згуртованості в Європі.
Соціальна інтеграція та навички	План спрямований на вирішення соціальних проблем, які загострилися після пандемії, приділяючи особливу увагу боротьбі з бідністю, покращенню доступу до якісної освіти та навчання, сприянню соціальному залученню. NextGenerationEU прагне забезпечити, щоб ніхто не залишався позаду в процесі відновлення.
Молодь і зайнятість	NextGenerationEU приділяє велику увагу вирішенню проблеми безробіття серед молоді та підтримці ініціативам зі створення робочих місць. Він включає такі заходи, як Європейська молодіжна гарантія та інвестиції в розвиток навичок, щоб підготувати молоде покоління до майбутніх можливостей працевлаштування.

Джерела: [4, 5]

Таким чином, концептуальні засади європейського післякризового відновлення базуються на всебічній модернізації економічної системи з урахуванням таких вимог, як захист довкілля, вирівнювання динаміки соціально-економічного розвитку територій, підвищення зайнятості населення, особливо молоді, та їх залучення у процеси відновлення.

F. Siekmann та ін. [6] проводять аналіз наукових засад розбудови концепції четвертої промислової революції та пов'язаних із нею наслідків для сталого розвитку та зеленої економіки. В роботі зазначається, що технологічні інновації відіграють важливу роль у «протидії помилковим розробкам минулого» та виступають драйверами трансформації до зеленої економіки в рамках досягнення Цілей сталого розвитку. Проте бурхливий розвиток технологій ускладнює соціальний контроль над ними. Така методологічна складність одержала відомість як дилема Коллінґриджа. Основне твердження дилеми полягає в тому, що наслідки нових технологій будуть повністю помітні лише тоді, коли вони будуть вбудовані в соціально-економічно-екологічні системи, коли можливості контролю зменшаться [6]. Пропозиції авторів полягають у розробці системи моніторингу, яка б дозволила проводити попередню оцінку інноваційних технологічних змін та їх наслідків для сталого розвитку країни.

S. Guness та T. Lane зазначають, що розвиток економічної науки у часі висуває перед дослідниками нові вимоги щодо роботи не тільки з теоретичними надбаннями, але й з експериментальними даними. Обговорення даної проблематики через дискурс з філософськими аргументами в таких класичних працях, як «Економікс» П. Самуельсона та «Вступ до позитивної економіки» Р. Ліпсі дозволило підтвердити надзвичайну складність проведення економічних експериментів, на відміну від природничих наук [7]. Проте проведення кількісного аналізу на основі збору даних в розрізі соціально-економічних показників, доступних в публікаціях національних статистичних служб, міжнародних організацій тощо, а також поєднання результатів такого

кількісного аналізу з якісним аналізом значно підвищує наукову обґрунтованість концептуальних постулатів.

Даний підхід, спрямований на максимально повний збір доступної кількісної інформації за визначеними показниками, їх аналіз, опис та моделювання майбутніх тенденцій реалізовано під час розробки гіпотез та концептуальних положень, які описують процес виходу України з пастки відсталості.

Проведений аналіз останніх публікацій у базах у міжнародних наукометричних базах даних свідчить. Що сучасні дослідження концептуальних засад майбутнього економічного розвитку та відновлення мають у своєму підґрунті постулати зеленої економіки, сталого розвитку, модернізації індустрії на інноваційній основі й стимулювання інноваційного розвитку економіки в цілому, а також інклюзивного розвитку в соціально-економічному аспекті. Такий підхід відображено при формуванні проєкту концепції виходу України з пастки відсталості у повоєнному періоді (рис. 1).

Методологічним підґрунтям концепції виходу України з пастки відсталості у повоєнному періоді є необхідно будувати на основі відповідної моделі парадигми та її терміносистеми, як показано в роботі [8]. Побудова моделі домінуючої парадигми дослідження з урахуванням необхідності конструктивного поєднання теоретичних засад наукового пізнання з ідентифікацією наявних та потенційних резервів відновлення соціально-економічної системи суспільства. За допомогою когнітивних моделей, що приходять на зміну постіндустріальній та інформаційній моделям, як зазначають М. Кизим та ін., вирішення потреб теорії та практики повоєнного виходу України з пастки відсталості набуватиме більшої ефективності. Таким чином, наукова парадигма та відповідна термінологія дослідження проблематики виходу України з пастки відсталості має складатися з таких ключових елементів, як головна ідея (мета); гіпотези; терміносистема; методи та принципи дослідження; джерела інформації тощо [8].

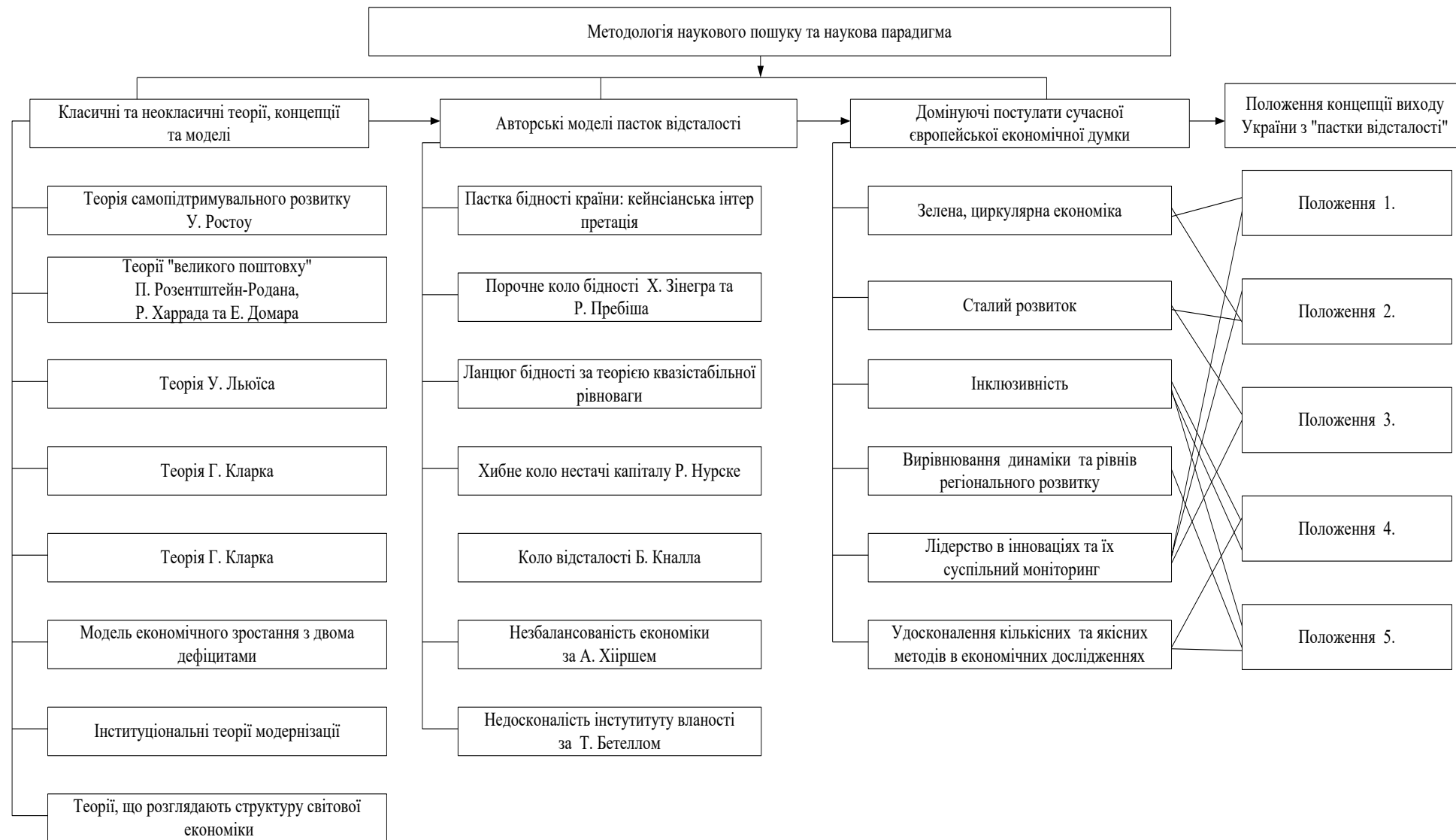

Рисунок 1. Теоретична платформа проєкту концепції виходу України з «пастки відсталості»
Джерело: авторська розробка

ПОЛОЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВИХОДУ УКРАЇНИ З «ПАСТКИ ВІДСТАЛОСТІ»

Мета концепції – створення механізму та умов подолання і деструкції пастки відсталості в Україні та виключення причин і можливостей її відтворення у повоєнному та довгостроковому періоді.

Положення 1. *Про структуру «пастки відсталості» країни.* «Пастка відсталості» країни складається з декількох взаємопов'язаних і взаємозалежних пасток.

Положення 2. *Про головну причину потрапляння країни до «пастки відсталості».* Причина потрапляння економіки до «пастки відсталості» - поширення патологічних процесів в провідних галузях промисловості країни.

Положення 3. *Про природу патологічних процесів, що утворюють «пастку відсталості».* Патологічні процеси в провідних галузях промисловості країни складаються з диспропорцій та дисбалансів.

Положення 4. *Про вихід країни з «пастки відсталості».* Вихід країни з «пастки відсталості» можливий у разі подолання диспропорцій та дисбалансів у провідних галузях промисловості країни.

Положення 5. *Про розробку сценаріїв виходу країни з «пастки відсталості».* Сценарії виходу країни з «пастки відсталості» передбачають вихід хоча б з однієї з пасток, які її складають, шляхом подолання дисбалансів і диспропорцій в провідних галузях промисловості.

Запроваджені багатьма країнами програми підтримки українських освітян і науковців, поширення практики паралельного навчання і викладання в українських та зарубіжних (переважно європейських) вишах, значно розширила можливості співпраці, стажування, розробки та реалізації сумісних наукових та освітніх проєктів. Одночасно з впровадженням нових технологій під час відновлення економіки, інфраструктури тощо це сприятиме виключенню основної ланки пастки відсталості у контурі

недостатності рівня освіти, науки та інновацій. Успішність використання набутого досвіду залежить від можливості реалізації в Україні сформованого у таких умовах людського потенціалу після повернення з-за кордону. Водночас збереження наявного людського капіталу має стати пріоритетом державної політики у сфері освіти, науки та інновацій (рис. 2).

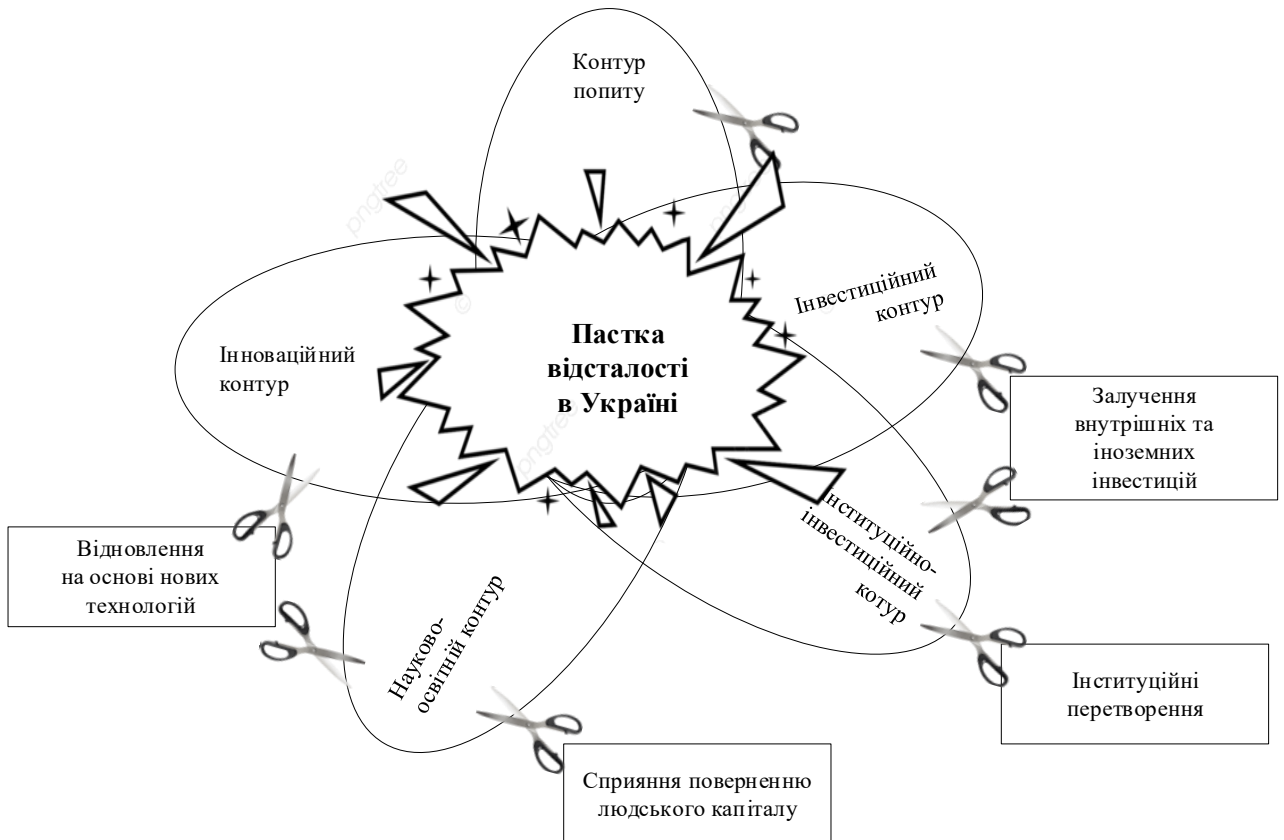

Рисунок 2. Напрями деструкції пастки відсталості в Україні

Джерело: авторська розробка

Як видно з рис. 2, основними напрямками деструкції «пастки відсталості» в Україні є відновлення економічного розвитку на інноваційній основі, для чого необхідно стимулювати залучення інвестицій, ефективні інституційні перетворення та створення умов для повернення та подальшого розвитку людського капіталу.

Таким чином, запропонована концепція виходу України з пастки відсталості у повоєнному періоді дозволяє визначати стратегічні пріоритети відновлення соціально-економічного розвитку України на якісно нових

засадах та забезпечити інтеграцію України у європейський соціально-економічний простір.

Базуючись на сформульованих концептуальних положеннях, та виходячи зі структури пастки та світового досвіду подолання пасток, можна визначити такі можливі шляхи подолання «пастки відсталості» в Україні:

- вплив на пастку шляхом призупинення, гальмування та обернення патологічних процесів у реальному секторі економіки, еволюція пастки;

- використання прогалин у контурах зворотних зв'язків у пастці, що утворилися через воєнні дії;

- руйнування механізмів самовідтворення пастки інституційним шляхом;

- перешкоджання відтворенню пастки завдяки запровадженню системи моніторингу, зокрема, оцінки ефективності інститутів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Kuhn T. S. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press. 1964. 264 p.
2. Pulok Kumar Mukherjee, Bhaskar Das, Pardeep K. Bhardwaj, Soibam Tampha, Huidrom Khelemba Singh, Leimapokpam Demi Chanu, Nanaocha Sharma, Sarangthem Indira Devi (2023). Socio-economic sustainability with circular economy - An alternative approach. *Science of the Total Environment*. 2023. Volume 904. URL: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2023.166630>
3. Baffoe G. (2023). Neoliberal urban development and the polarization of urban governance. *Cities*. 2023. 143. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2023.104570>
4. Mentés M. (2023). Sustainable development economy and the development of green economy in the European Union. *Energy, Sustainability and Society*. 2023. 13:32. URL: <https://doi.org/10.1186/s13705-023-00410-7>
5. NextGenerationEU. URL: https://next-generation-eu.europa.eu/index_en
6. Siekmann F., Schlör H., Venghaus S. (2023). Linking sustainability and the Fourth Industrial Revolution: a monitoring framework accounting for technological development. *Energy, Sustainability and Society*. 2023. 13:26. URL: <https://doi.org/10.1186/s13705-023-00405-4>
7. Gunessee S., Lane T. Changing perceptions about experimentation in economics: 50 years of evidence from principles textbooks. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*. Volume 107. 2023. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S221480432300112X?pes=vor>
8. Кизим М. О., Дороніна М. С. Термінологічне забезпечення і парадигма виведення України з пастки відсталості. *Часопис економічних реформ. Науково-виробничий журнал*. 2021. №3 (43). С. 22-28.

*Дослідження проведено у:
Науково-дослідному центрі індустріальних проблем розвитку НАН України
(<https://ndc-ipr.org/>, e-mail: ndc_ipr@ukr.net)*

*Доповідна записка направлена до: Міністерство економіки України,
Вих. № 03/194 від 28.12.2023*

При використанні матеріалів записки, посилання є обов'язковим:

Концепція виходу України з «пастки відсталості». Доповідна записка // Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, 2023. 15 с. URL: <https://ndc-ipr.org/analytics/>